

CÂTEVA PARTICULARITĂȚI REGIONALE ALE FIBULEI DE SCHEMĂ TRACICĂ

Dragoș Măndescu

La începutul celei de-a doua epoci a fierului, în perioada de timp cuprinsă între secolele V–III a.Chr., fibula de schemă tracică a fost una dintre piesele de port și podoabă ce s-a bucurat de mare succes în nordul Peninsulei Balcanice, înainte ca aici să se răspândească fibula de schemă Latène. Tipologic, fibulele de schemă tracică se împart în trei tipuri¹, în funcție de poziția și forma piciorului: I – vertical, II – vertical cu capătul îngroșat în formă de con sau de piramidă cu baza în sus, și III – îndoit în formă de S. Aceste tipuri sunt divizate în mai multe grupe și, uneori, variante, după grosimea, forma și secțiunea arcului.

Aria de geneză a fibulei de schemă tracică poate fi localizată cu certitudine, după cele mai timpurii exemplare, la sud de Dunăre². Analiza consistentului lot, alcătuit din circa cinci sute de fibule cunoscute până astăzi, prilejuiește concluzia că, din punct de vedere tipologic, distribuția în spațiu pe axa sud – nord este dublată de o evoluție cronologică. Cea mai rudimentară și în același timp mai veche formă a fibulei de schemă tracică (fibula realizată din fir subțire, cu picior vertical, tipul I 1 după tipologia propusă de noi³) a fost descoperită într-o cantitate covârșitoare la sud de Dunăre, pe teritoriul Bulgariei. Treptat, fibula de schemă tracică se răspândește și în arealul nordic. La finalul evoluției sale, formele dezvoltate (fibulele cu piciorul îndoit în formă de S având arcul puternic îngroșat și fațetat, sau cu arcul aplatizat) cunosc o prezență preponderent nordică, aproape exclusiv la stânga Dunării (Câmpia Română și Podișul Central Moldovenesc). Această realitate a fost semnalată încă de la primele studii asupra fibulelor de schemă tracică⁴.

Însă nu asupra distribuției spațiale a tipologiei majore vom insista în cele ce urmează. Vor fi urmărite alte aspecte, la fel de interesante, relative la existența câtorva areale reprezentative pentru tipologia minoră, în care anumite forme se întâlnesc într-o densitate sporită. Rezultatul ar putea contribui, pe de o parte, la atestarea unor ateliere conservatoare și a unor stiluri distincte, proprii zonelor respective, iar, pe de altă parte, ar putea avea implicații în ilustrarea unor fenomene regionale de modă cu putere variabilă de penetrare în spațiul tracic dintre Balcani și Carpați.

În cadrul tipului I al fibulei de schemă tracică, cu picior vertical și subțire, se evidențiază foarte clar un mic grup unitar alcătuit din doar patru fibule. Toate sunt din bronz, iar dimensiunile în jur de 7-8 cm sunt ușor superioare lungimii medii a fibulelor de schemă tracică. Principala caracteristică a acestui grup este arcul aplatizat (Fig. 1/1-3). Toate cele patru fibule au fost descoperite în estul extrem al ariei de răspândire a fibulei de schemă tracică, în proximitatea țărmului Mării Negre (Fig. 2): Čauš⁵, Kugurlui⁶, Enisala⁷, Histria-

---

¹ Zirra 1996-1998; Măndescu 2000a.

² Măndescu 2002a.

³ Măndescu 2000a, 78-79, fig. 3/11.

⁴ Vulpe 1930, 58-62; Mikov 1930-1931.

⁵ Suničuk 1985, 42, ris. 3/4.

⁶ Arnăut 2003, 127, fig. 72/I A.

Pod⁸, Kavarna⁹. Grupul poate fi datat cu îndestulătoare siguranță la mijlocul sec. IV a.Chr., așa cum denotă nivelul arheologic din așezarea de la Histria-Pod¹⁰, precum și ceramica attică asociată cu fibula descoperită în necropola de la Enisala – un vas cu firnis negru din al doilea sfert al sec. IV a.Chr.¹¹.

Un caz foarte ilustrativ în discuția de față este reprezentat de tipul II al fibulei de schemă tracică, cu picior vertical îngroșat la capăt în formă de con sau piramidă cu baza în sus (Fig. 1/4-6). Marea aglomerare a descoperirilor în bazinul mijlociu al Iskerului (Fig. 2) se poate constitui într-un argument întemeiat al prezumției conform căreia această zonă a fost un adevărat nucleu al producerii tipului II. Fără îndoială, acesta este un bun exemplu de tip de fibulă regional și conservator. Zona principală de difuziune a tipului II al fibulelor de schemă tracică este de localizat între bazinul mijlociu al Iskerului și Ogosta, după cum arată numeroasele descoperiri: Bejanovo¹², Djurov¹³, Etropole-Iablanitsa¹⁴, Laga, Lessura¹⁵, Lilyache¹⁶, Lukovit¹⁷, Mezdra¹⁸, Moravica¹⁹, Rakjovo²⁰, Ruska Bela²¹, Skaverna²², Vlasko-Selo²³. Din această zonă, fibulele tipului II se răspândesc în diferite direcții, într-o arie secundară de difuziune. Către nord-vest, aceasta pătrunde în Banat, așa cum arată descoperirile de la Pecica²⁴, Banatska Palanka²⁵ și Remetea Mare²⁶. Spre nord, tipul II se întâlnește în Oltenia, la Bâzdâna²⁷ și la Ostrovu Mare²⁸. În est se răspândește în valea Tundjei, la Sevtopolis²⁹, Kravenik³⁰ și Tzareva Livada³¹. Către nord-est, după trecerea Dunării punctată de descoperirile de la Svistov³² și de la Zimnicea³³, fibula de tip II atinge limita sa estică de

⁷ Simion 1971, 118, fig. 31/f.

⁸ Zirra 1996-1998, 37, Abb. 2.

⁹ Măndescu 2000a, 79, fig. 3/14.

¹⁰ Zirra 1996-1998, 37.

¹¹ Alexandrescu, P. 1976, 120.

¹² Mikov 1957, 302, obr. 6.

¹³ Filov 1938, 393, fig. a-b.

¹⁴ Bojkova, Agre 1995, 34-35, obr. 3/4-5, 7-11.

¹⁵ Mikov 1930-1931, 176, obr. 149/21-22.

¹⁶ Venedikov 1952, 206, obr. 191.

¹⁷ Kovaceva, Lazarova 1994, 35, pl. VII/5.

¹⁸ Torbov, Paunov 1995, 53, fig. 1/a-b.

¹⁹ Zirra 1996-1998, Abb. 3/15.

²⁰ Nikolov 1972, 61, obr. 10.

²¹ Mikov 1930-1931, 176, obr. 149/20.

²² Agre 1990, 18, obr. 2/a.

²³ Popov 1923-1924, 128, obr. 60/g, d.

²⁴ Berciu 1944, 20, fig. 1.

²⁵ Berciu 1943, 283, Abb. 1.

²⁶ Măndescu 2002b, 59, fig. 2/2.

²⁷ Tătulea 1984, 94, fig. 6/6-8.

²⁸ Berciu 1939, 178, fig. 222/3.

²⁹ Dimitrov *et alii* 1984, 172, obr. 1/24.

³⁰ Milcev, Kovacev 1967, 42, obr. 3.

³¹ Mikov 1930-1931, 176, obr. 149/23.

³² Majewski 1969, 129, ryc. 244.

³³ Alexandrescu, A.D. 1976, 136, fig. 2/15; Alexandrescu, A.D. 1980, fig. 45/16-21.

răspândire la Poiana, în sudul Moldovei. Către sud, fibulele tipului II au fost descoperite pe valea Mariței, la Vinogradets/Kara Musal și la Plovdiv³⁴, ca și pe valea Vardarului, la Katlanovska Banja, în Macedonia³⁵. Astfel, putem considera că avem de a face cu o situație tipică de difuziune a unui tip de fibulă, pornind din principalul areal de geneză și „cucerind” un nou teritoriu, secundar, însă mult mai larg decât cel inițial (Fig. 2).

În ceea ce privește cadrul cronologic, puține sunt situațiile cu adevărat relevante. În mormântul de la Rakjovo, fibula de tip II era asociată cu un kantharos cu firnis negru, datat în al treilea sfert al sec. IV a.Chr. Fibula descoperită în necropola de la Remetea Mare este un import în mediul cultural celtic. Necropola celtică de la Remetea Mare aparține grupului de descoperiri Pecica-Arad datând din Latène B2³⁶, corespunzând, în termeni de cronologie absolută, primei jumătăți a sec. III a.Chr. În așezarea getică de la Bâzdâna, în același nivel cu fibula de schemă tracică de tip II, a fost descoperită o fibulă de schemă Latène din sec. III a.Chr.³⁷.

Un grup omogen aparținând tipului III al fibulelor de schemă tracică (cu piciorul îndoit în formă de S) este subiectul ultimei situații dezbătute aici. Arcul acestor fibule este masiv, puternic îngroșat și fațetat. Piciorul este ușor curbat și nu foarte mult ridicat. Butonul terminal – mare proporțional cu piciorul – este cel mai adesea decorat (Fig. 1/7-9). În cele mai recente tipologii detaliate, acest grup de fibule este integrat variantei III c³⁸ sau III 3b³⁹. Această variantă are o răspândire exclusiv nord-dunăreană, Podișul Central Moldovenesc fiind zona sa de difuziune clar conturată (Fig. 2). Cele 18 exemplare ce alcătuiesc varianta respectivă sunt realizate din argint, cu o singură excepție – o piesă de la Poiana ce a fost realizată din bronz. Exemplarele au fost descoperite doar în patru locuri: la Bârlad⁴⁰, Poiana⁴¹, Epureni-Huși⁴² și Bunești⁴³. O situație aparte o reprezintă fibulele din tezaurele de la Bunești și Epureni-Huși, ce au fost executate de la bun început ca o garnitură unitară de podoabe, rezultatul unui principiu estetic premeditat. Plasarea lor simetrică în ansamblul garniturii este atestată de existența exemplarelor pereche, în număr par: Bunești – 12 fibule și Epureni-Huși – patru fibule⁴⁴. Este posibil ca monedele de tip Huși-Vovriești, cu care aceste fibule erau asociate în două situații (Epureni-Huși și Bunești), să poată asigura un sprijin real pentru cronologie. Tipul respectiv de monede a fost pus cel mai adesea în relație cu populația germanică a bastarnilor sosiți în Moldova în primele decenii ale sec. II a.Chr.⁴⁵. Însă nici o astfel de monedă nu a fost descoperită până acum în vreun sit Poienești-Lukașevka. Nu există nici un argument pe baza căruia să se poată stabili o relație de corespondență între monedele de tip Huși-Vovriești și bastarni. Chiar dacă aria de răspândire a monedelor de tip Huși-Vovriești în Moldova

³⁴ Mikov 1930-1931, 175, 177, obr. 149/17, 27-28.

³⁵ Vasić 2000, 18, fig. 3.

³⁶ Zirra 1971, 179, Abb. 1, 17.

³⁷ Tătulea 1988-1989, 19.

³⁸ Zirra 1996-1998, 46, Abb. 6/8-13.

³⁹ Măndescu 2000a, 81.

⁴⁰ Măndescu 2000a, 81.

⁴¹ Teodor, Țau 1996, 94, fig. 2/14.

⁴² Severeano 1935, 23, fig. 2-5.

⁴³ Bazarciuc 1981, 546, fig. 1/4-10; Bazarciuc 1983, 266, fig. 22/3-4.

⁴⁴ Măndescu 2000b, 217.

⁴⁵ Preda 1973, 126; Mihăilescu-Bîrliba 1990, 71-72.

suprapune, în mare, arealul culturii Poienești-Lukașevka, aceste monede trebuie să aparțină unei perioade „pre-bastarnice”⁴⁶. O dată timpurie este sugerată de tezaurul descoperit la Stolniceni, în care monedele de tip Huși-Vovriești erau asociate cu drahme emise de Histria⁴⁷. Pentru o încadrare a acestui tip monetar în limitele secolului III a.Chr., mai precis în a doua jumătate a acestui secol, pledează tezaurul descoperit la Turulung, în care, alături de monedele de tip Huși-Vovriești, a fost găsită o piesă emisă la 260 a.Chr. de către Eumenes I al Pergamului (263-241 B.C.)⁴⁸. Pe baza acestor argumente ca și pe acelea oferite de aspectul stilistic, cea mai probabilă datare a ultimului grup de fibule discutat este la mijlocul și în a doua jumătate a sec. III a.Chr., poate cu unele prelungiri către sfârșitul aceluiași secol.

Bibliografie

- Agre, D. 1990, *Mogila no.1 ot nekropola kraji selo Skaverna, Botevgradsko*, ArheologijaSofia 32, 3, 17-31.
- Alexandrescu, P. 1976, *Pour une chronologie des VI-e – IV-e siècles*, Thraco-Dacica 1, 117-126.
- Alexandrescu, A. D. 1976, *A propos des fibules « thraces » de Zimnicea*, Thraco-Dacica 1, 131-141.
- Alexandrescu, A. D. 1980, *La nécropole gète de Zimnicea*, Dacia, N.S. 24, 19-126.
- Arnăuț, T. 2003, *Vestigii ale sec. VII-III a.Chr. în spațiul de la răsărit de Carpați*, Chișinău.
- Babeș, M. 1993, *Die Poienești-Lukaševka-Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 30, Bonn.
- Bazarciuc, V. V. 1981, *Tezaurul geto-dacic de la Bunești, jud. Vaslui*, SCIVA 32, 4, 563-570.
- Bazarciuc, V. V. 1983, *Cetatea geto-dacică de la Bunești, jud. Vaslui*, SCIVA 34, 3, 249-273.
- Berciu, D. 1939, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova.
- Berciu, D. 1943, *Ein Problem aus der Frühgeschichte-Südösteuropas. Die trakischen Fibeln*, Balcania 6, 283-294.
- Berciu, D. 1944, *Trei fibule tracice la nord de Dunăre*, RevIst 30, 1-2, 19-31.
- Bojkova, A., Agre, D. 1995, *Trakijiskj moghilj v mesnosta Iablanitza kraji Etropole*, ArheologijaSofia 37, 4, 28-36.
- Dimitrov, D., Cicikova, M., Balkanska, A., Ognenova-Marinova, L. 1984, *Sevtopolis, I*, Sofia.
- Filov, B. 1938, *Arheologiceski vesti*, IzvestijaSofia 12, 384-433.
- Kovaceva, T., Lazarova, S. 1994, *Nahodki ot jeljaznata epoha ot Plevensko*, Izvestija na Muzeite v Severozapada Bălgarija 22, 23-41.
- Levinschi, A. 1994-1995, *Un tezaur monetar de la Stolniceni (considerații preliminare)*, Tyrageia 4-5, Chișinău, 319-324.
- Majewski, K. 1969, *Kultura rzymska w Bułgarii*, Wroklaw – Warszawa – Krakow.
- Măndescu, D. 2000a, *Fibula de schemă tracică – noi puncte de vedere*, SCIVA 51, 1-2, 71-92.

⁴⁶ Babeș 1993, 55.

⁴⁷ Levinschi 1994-1995.

⁴⁸ Babeș 1993, 55.

- Măndescu, D. 2000b, *Observations sur le port de la fibule de schéma thrace*, Istros 10, 213-219.
- Măndescu, D. 2002a, *Un problème controversé: la gènesse de la fibule de schéma thrace*, Archaeologia Bulgarica 6, Sofia, 27-32.
- Măndescu, D. 2002b, *Fibulele de schemă tracică în Banat și Transilvania*, Ziridava 23, 57-61.
- Mihăilescu-Bîrliba, V. 1990, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași.
- Mikov, V. 1930-1931, *Trakijski tip fibuli*, IzvestijaSofia 6, 171-182.
- Mikov, V. 1957, *Arheologiceski vesti. Materiali ot jeleznata epoha*, IzvestijaSofia 21, 295-302.
- Milcev, A., Kovacev, N. 1967, *Neobnarodvani pametniți ot Sevlievsko*, ArheologijaSofia 9, 2, 39-46.
- Nikolov, B. 1972, *Trakiiski grobni nahodki ot Vračansko*, ArheologijaSofia 14, 3, 53-67.
- Popov, R. 1923-1924, *Predistoricenski izsledovaniia na Vratčanskoto pole*, IzvestijaSofia 2, 99-136.
- Preda, C. 1973, *Monedele geto-dacilor*, Biblioteca de Arheologie 19, București.
- Severeano, G. 1935, *Trésor de Huși. Ornaments et monnaies daces de la région de Huși*, București. Revista Pinacotecii și Muzeului Municipiului București 1-2, 1,17-36.
- Simion, G. 1971, *Despre cultura geto-dacă din N Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala*, Peuce 2, 63-192.
- Suničuk, E. F. 1985, *Skifskij moghilnik Čeauš v nizovjah Dunaja*, in *Pamjatniki drevnei istorij Severozapadnogo Pricernomorija*, Kiev, 38-45.
- Tătulea, C. M. 1984, *Așezarea geto-dacică fortificată de la Bâzdâna, jud. Dolj. Considerații preliminare*, Thraco-Dacica 5, 1-2, 92-110.
- Tătulea, C. M. 1988-1989, *Preocupări în domeniul metalurgiei bronzului și fierului în așezarea geto-dacă de la Bâzdâna, jud. Dolj, Oltenia. Studii și Comunicări* 7-8, 15-33.
- Teodor, S., Țau, S. 1996, *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați, I. Fibule*, ArhMold 19, 57-105.
- Torbov, N., Paunov, E. 1995, *Trakijski materialii ot okolnostite na Mezdra*, Anali 2, 3-4, Sofia, 46-53.
- Vasić, R. 2000, *Thracian fibulae in the west: invasion or cultural exchange?*, Archaeologia Bulgarica 4, 1, Sofia, 13-20.
- Venedikov, I. 1952, *Svetilišeto pri s. Liliace*, IzvestijaSofia 17, 195-213.
- Vulpe, R. 1930, *L'age du Fer dans la région thrace de la Peninsule Balkanique*, Paris.
- Zirra, Vl. 1971, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen Latène in Rumänien*, Dacia, N.S. 15, 171-238.
- Zirra, Vl. V. 1996-1998, *Bemerkungen zu den thraco-getischen Fibeln*, Dacia, N.S. 40-42, 29-53.

Some regional peculiarities of the Thracian shape fibula's typology

Abstract

In the paper are discussed three situations in which unitary groups of fibulae are characteristically for a certain territory, usually a limited one, between the 5th and the 3rd century BC.

The first group is constituted by fibulae with vertical foot and flat bow. This type of fibula was discovered in the extreme East of the Thracian shape fibula's diffusion area, in the proximity of the Black Sea's coast. This group is dated for the middle of the 4th century BC. The second situation is that of the fibula with vertical foot and thick conical end. The main zone of diffusion is the Isker middle valley, but these fibulae diffusion area will be enlarged, because of the cultural diffusion, from the Southern Moldavia to Vardar valley and Macedonia and Marica valley, at the South of Balkans Mountains. The third group is that of the fibulae with S shaped foot and whit thick and beveled bow. This group is specific for the Central Moldavian Plateau, where international has a relative short evolution in the middle and in the second half of the 3rd century BC.

The presented peculiarities are important for the illustration of the stylistic peculiarities in the carrying out of the Thracian shape fibulae and in the same time the existence of the traditional conservative workrooms, whit a rigid and slow evolution.

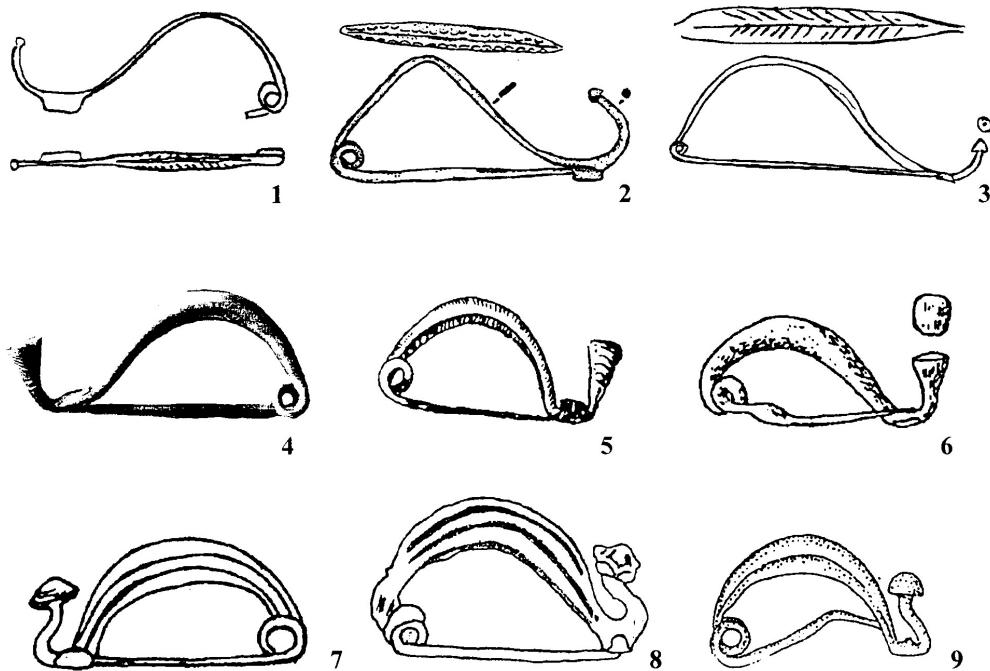

Fig. 1. Fibule de schemă tracică. 1-3 Fibule cu picior vertical și arc aplatizat: 1 Čauš, bronz (apud E. F. Suničuk), 2 Histria-Pod, bronz (apud V. V. Zirra), 3 Kavarna, bronz (apud M. Babeș, desen inedit); 4-6 Fibule cu picior vertical îngroșat la capăt: 4 Skravena, argint (apud D. Agre); 5 Lilyache, bronz (apud V. Venedikov); 6 Zimnicea, bronz (apud A. D. Alexandrescu); 7-9 Fibule cu piciorul îndoit în formă de S și cu arcul puternic îngroșat și fațetat: 7 Bunești, argint (apud V. V. Bazarciuc); 8 Epureni-Huși, argint (apud G. Severeanu); 9 Poiana, argint (apud S. Teodor și S. Țau). Scări diferite.

Fig. 1. Thracian shape fibulae. 1-3 Fibulae with vertical foot and flat bow: 1 Čauš, bronze (apud E. F. Suničuk), 2 Histria-Pod, bronze (apud V. V. Zirra), 3 Kavarna, bronze (apud M. Babeș, unedited drawing); 4-6 Fibulae with vertical foot with thickening at the end: 4 Skravena, silver (apud D. Agre); 5 Lilyache, bronze (apud V. Venedikov); 6 Zimnicea, bronze (apud A. D. Alexandrescu); 7-9 Fibulae with curved foot S like and the bow highly ticked and faceted: 7 Bunești, silver (apud V. V. Bazarciuc); 8 Epureni-Huși, silver (apud G. Severeanu); 9 Poiana, silver (apud S. Teodor și S. Țau). Different scales.

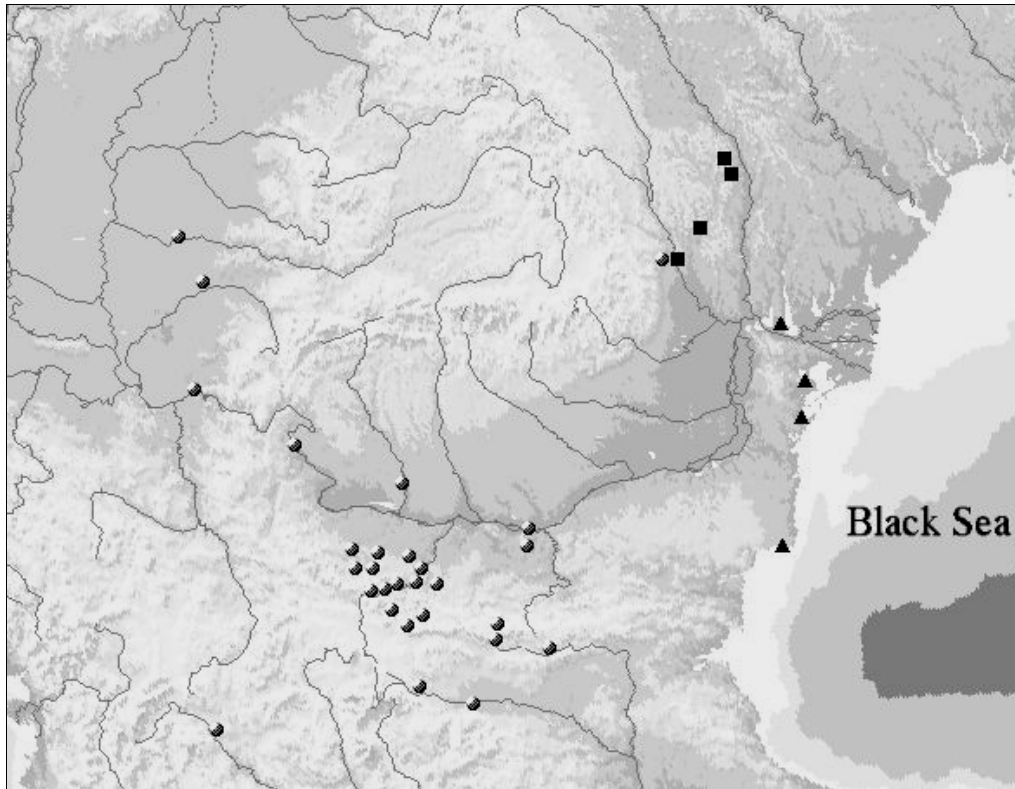

Fig. 2. Ariile de răspândire ale fibulelor cu piciorul vertical și arcul aplatizat (▲), a fibulelor cu picior vertical îngroșat la capăt (●) și a fibulelor cu piciorul îndoit în formă de S și cu arcul puternic îngroșat și fațetat (■).

Fig. 2. The diffusion areas of the fibulae with vertical foot and flat bow (▲), fibulae with vertical foot with thickening at the end (●) and fibulae with bent foot S like and the bow highly ticked and faceted (■).